

Бондарчук О. І.
м. Белгород (Росія)

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано окремі напрями та особливості підготовки майбутніх педагогів до духовно-морального виховання юнацтва.

Ключові слова: *духовність, моральність, виховання, майбутній педагог,*

Постановка проблеми

Вступ. Межа ХХ і ХХІ століть для педагогічної науки ознаменована актуалізацією виховної мети відтворення у кожному представнику юного покоління специфічних людських якостей, мірою наявності яких виступає переважання в потребнісній сфері особистості духовного начала над матеріальним, включення до усвідомленого цілепокладання значущих для культури рідного народу та людства надзавдань. Це пов'язано з тим, що сучасний стан моральності в суспільстві, особливо в молоді, можна позначити як глибоку моральну кризу. Стан моральної просвіти в країні є глибоко незадовільним. Розруйнована система просвіти, яка надавала не лише ідеологічні орієнтації, а й духовні, моральні й естетичні знання. Результатом цього є розвиток всездозволеності, цинізму щодо традиційних цінностей російського народу, що напрацьовані протягом багатовікового існування. Об'єктивною реальністю стало наростання негативних тенденцій у дитячому та молодіжному середовищі. Все це свідчить про необхідність посилення духовно-морального виховання дітей та молоді.

Відтворення у молоді специфічно людського — мета, пріоритетність якої закріплена в законодавстві. У преамбулі Конституції Російської федерації морально-історична наступність поколінь визначена як одна із основ державного ладу. В ній знашли відображення такі моральні категорії, як добро, справедливість, віра, чесність, любов і повага до Вітчизни, джерелами яких є духовні традиції народу. Конституція, визначаючи ієрархію цілей освітньої системи, ставить категорію духовно-морального розвитку на перше місце.

Водночас педагогічна практика свідчить, що система підготовки фахівців до духовно-морального виховання не відповідає вимогам сьогодення. Досвід спілкування зі студентами — майбутніми педагогами — свідчить, що вони не мають глибоких знань з теорії морального виховання, утруднюються у виборі морального рішення, не готові кваліфіковано та грамотно розв'язувати завдання духовного та морального виховання. Отже, існує суперечність між актуальними вимогами суспільства до покращення морального виховання дітей, приведення його у відповідність до сучасних завдань формування духовної та моральної особистості та станом підготовки педагогів до виконання цих вимог. Це й визначило *мету* нашої роботи — розкрити окремі напрями та особливості підготовки майбутніх педагогів до духовно-морального виховання дітей та юнацтва.

Виклад основного матеріалу

Суспільство нині потребує педагога, якому властиві активна громадянська позиція, динамічність, вміння швидко реагувати на зміни в складних ситуаціях і робити правильний вибір у нестандартних моральних ситуаціях, самостійність у прийнятті моральних рішень, почуття відповідальності за роботу, що виконується. Тому вища школа мусить у процесі систематичного навчання дати студентам — майбутнім педагогам — обсяг знань про те, що формування особистості здійснюється у процесі соціалізації (а не у вакуумі) і являє собою неперервний і надзвичайно складний процес, де задіяно багато чинників, що зумовлюють розкриття потреб, інтересів, схильностей, характеру людини, а також позначаються на здоров'ї та працездатності людини. При цьому найбільша ефективність виховання досягається тоді, коли його мета відома та зрозуміла вихованцю, і він погоджується з нею, приймає її, тобто включається у процес морального виховання.

Система виховання передбачає процес передавання теоретичних і практичних знань, морально-духовних цінностей, створюючи успішні умови для самореалізації особистості у контексті суспільно значущих завдань, задоволення її творчих потреб, інтересів. Зрозуміло, що в такому випадку великого значення набуває процес самовиховання з провідною роллю педагога-вихователя, адже дитина вчиться, виховується та розвивається. При цьому особливості переживань дитини, підлітка, юнака, що виникають під час взаємин з іншими людьми, є для вихователя та вчителя своєрідним засобом діагнозу того, як саме дитина сприймає ставлення до себе з боку навколишніх людей.

У ситуації, що склалася тепер, практично кожна людина, а тим більше педагог, вимушена сама напрацьовувати й осягати норми та правила поведінки в суспільстві, принципи організації життєдіяльності — своєї власної та вихованців. Корені та фундамент у нас збережені завдяки багатовіковій культурі народу, залучитись до якої сьогодні саме час. Виховна сфера — цілком окрема сфера діяльності педагога, яка має свої завдання та логіку, порівняно незалежні від завдань і логіки навчання, оскільки виховання пов'язане із засвоєнням дитиною тих норм і правил поведінки, які склалися в суспільстві, а також із формування особистісних рис і якостей людини, спираючись насамперед на її потребово-емоційну сферу. Натомість, навчання апелює, насамперед, до когнітивної сфери особистості.

Тому навченість і вихованість — далеко не те саме. Основним орієнтиром у вихованні виступає суспільна спрямованість. Виховання стає ефективним тоді, коли педагог спеціально виокремлює мету виховання або модель, яку він прагне реалізувати. Звідси завданням морального виховання є: *утвердження напрацьованих і прийнятих народом моральних принципів, людської гідності, національної самосвідомості, патріотизму, порядності, терпимості, доброти, милосердя, а також виховання духовної єдності поколінь, закріплення досвіду гуманних взаємин, формування моральних знань і навичок культурної поведінки*. Зміст і завдання морального виховання реалізуються відповідно до таких педагогічних принципів: цілеспрямованості, зв'язку виховання з життям, єдності свідомості та поведінки, виховання у спільній діяль-

ності, праці й активній діяльності на благо інших, поваги до особистості водночас із розумною вимогливістю до неї, врахування вікових та індивідуальних особливостей, наступності та послідовності, єдності педагогічних вимог школи, сім'ї та громади, любові до людей, народності та природи.

У зв'язку із завданнями виховання чітко виникає потреба формувати такі риси особистості, які допомагають людям визначати свої вчинки та дії, керувачись моральними принципами. Але діяти за моральними принципами означає, що життя людини — і коли вона працює, і коли спілкується з навколишніми людьми — визначається положенням моральності. Це передбачає, що моральні норми, які орієнтують людину на правильне ставлення до праці, своїх обов'язків, поведінки та вчинків, перетворюються з положень, про які лише добре знають (але не завжди їм слідують), у мотиви та рушійні сили дій і вчинків. Іншими словами, замість того, щоби бути сферою лише засвоєних знань, моральні принципи мають стати особистим досягненням людини, невід'ємною частиною її духовного світу. Тоді вони набувають ролі внутрішнього начала, яке спонукає людину до дій і визначають її ставлення до фактів і подій у довкіллі. Тоді, не зважаючи на ситуативні складні обставини, людина через те, що вона є свідомою та вільною, може досягти поставлених цілей, дотримуватися зобов'язань, не сходячі з щабель духовності, дотримуючись моральних зобов'язань перед іншими людьми та самою собою.

Тобто, в разі негативних змін у ситуації, що має духовне навантаження, людина зобов'язана протистояти їм та осмислювати їх з різних боків життя. Водночас слід зазначити складність дотримання цих зобов'язань, коли однією з найбільш важливих реакцій на нову духовну ситуацію, що склалася в країні, є почуття людського безсилля через недосконалу державну систему та відсутність ідеології, що об'єднує всіх громадян Росії.

Тому важливим напрямом підготовки майбутніх педагогів до духовно-морального виховання є їхній власний духовно-моральний розвиток у процесі професійної підготовки. При цьому слід врахувати, що духовність безпосередньо пов'язана зі світоглядом людини, а світоглядної спрямованості навчання може набувати внаслідок рефлексивного осмислення діалогу різних культур загалом і культурних цінностей та ідеалів, зокрема.

Особливу значущість у контексті такого діалогу набуває питання про діалектику відносного й абсолютного в ціннісній свідомості, яке визначає норми — стереотипи мислення та поведінки, що приймаються в межах певної соціокультурної спільноти. Норми регламентують діяльність людей в усіх сферах культури — від елементарних актів матеріально-практичного характеру до моралі мистецтва, науки та релігії. Вони варіюються за ступенем спільності від субкультурних до таких, що поділяються у межах національних культур, загальногуманістичних, універсальних. На основі норм складаються різні соціальні технології, засоби раціоналізації життєвого простору особистості. Разом зі зміною ціннісної шкали, висуванням нових ідеалів соціокультурного плану змінюються і норми. Саме ідеал як проєктований суб'єктами комунікації досконалий образ предмета є наділеним ціннісним виміром універсальності, абсолютності. Маючи

еталонний статут, ідеал являє собою проекцію майбутнього, з позицій якої виноситься вердикт теперішньому та минулому. Висування різноманітних ідеалів, глобальних образів майбутнього є значущим фактором розвитку культури [4], а прийняття ідеалів духовно-морального спрямування є значущим фактором розвитку особистості майбутніх вчителів як суб'єктів духовно-морального виховання.

На жаль, захоплення ринковою риторикою затьмарило проблему ролі ідеалу в духовному становленні російської молоді. Хоча будь-яке суспільство, яке розв'язує питання руху вперед, звертається до сфери ідеалу, оскільки саме ідеал уособлює соціальний зв'язок особистості з суспільством, будучи формою соціально обумовленого розвитку особистості. В ідеалі людина виявляє своє ставлення до дійсності, оцінює її з позиції своїх інтересів. Ось чому знецінювати ідеал небезпечно, якщо суспільство розраховує на майбутнє, а не прагне жити одним днем. Безперечно, М. Горький був правий, коли казав, що природа дала людині у вигляді посоха ідеал, тобто неусвідомлюване, інстинктивне прагнення до кращого. Він закликав зробити це прагнення свідомим, вчити людей розуміти, що тільки в свідомому прагненні до кращого й полягає істинне людське щастя (цит. за [3]).

Головне в ідеалі полягає в тому, що він задає напрям руху і суспільства, і особистості. Без ідеалу, без мети будь-який шлях веде в нікуди. В утворенні ідеалу бере участь творча уява, мрія, за допомогою якої людина подумки виходить за межі наявної ситуації. Конкретний зміст ідеалу утворюється із системи цінностей, які функціонують у суспільстві. Це конкретна мета руху реальності, яка виявляється в системі взаємопов'язаних ідей. Значущість ідеалу в житті людини полягає в тому, що він стає особистісним регулятором поведінки, принципом діяльності та ставлення до інших людей.

Виконання такої функції ідеалу пов'язано не лише зі сприйняттям його як знання, а передбачає емоційно-вольовий механізм саморегуляції людини, його сукупної життєдіяльності. Саме тому важливим напрямом духовно-морального виховання в школі є формування ідеалів як мети в житті, до якої слід прагнути. І починати це потрібно з молодшого шкільного віку, а краще — з дошкільного.

Актуально під час професійної підготовки майбутніх учителів виявляти їхні ідеали і задавати зразки нових ідеалів — видатних педагогів минулого та сучасності як втілення патріотизму, високого професіоналізму в усіх сферах діяльності, духовності та моральності. Суть поняття патріотизму, на думку відомого історика М. Каразіна, полягає в бажанні добробуту та славі Вітчизни та прагненні кожного сприяти цьому повсюдно. З огляду на духовно-моральний аспект виховання значення патріотизму зумовлено тим, що він є однією з форм узгодження особистісних і суспільних інтересів, єднання людини та Вітчизни.

Виховувати патріотизм неможливо без утвердження найважливіших ідейних і моральних народних цінностей, без відповідного впливу на емоційну сферу учнів, без їхньої здатності до духовного відгуку. У російській народній культурі матеріальне накопичення ніколи не було безумовною цінністю і викликало презирство народу. Певедінка людей оцінювалася відповідно до схвалених неписаних моральних норм, які знайшли своє відображення в прислів'ях, казках, піснях та ін. Дії вважалися правиль-

ними, якщо вони здійснювалися в ім'я загального блага. Суспільна мораль на Русі завжди була вимогливіше за будь-який закон.

Тому, готуючи майбутніх педагогів до духовно-морального виховання прийдешніх поколінь, важливо передбачити аналіз надбань народної культури у контексті моральних ідеалів і цінностей. На жаль, у цьому плані багато упущено. Ідеал є у будь-якого дієздатного суб'єкта. Інше питання — який він? Чи є він метою, що дає людині зростати, чи моральний він, чи розкриває всі кращі риси, що закладені в ньому? Або цей ідеал є гранично приземленим, обмеженим уявленням про те, що гроші дають можливість мати все.

Зусилля суспільства мусять бути спрямовані на повернення молоді віри у свої сили, в те, що кожний має гідно застосувати отримані знання та професію, реалізувати свої здібності насамперед завдяки власним зусиллям, а не лише через зв'язки та гроші. Завдання системи освіти полягає в тому, щоби допомогти молоді набути ідеалів, визначити життєву мету вже в шкільні роки. Але зробити це можна лише спільними зусиллями. Середня школа, вищі навчальні заклади мають вирощувати інтелектуальну еліту. Освічена людина має бути людиною високої (і цьому сенсі елітарної) культури. Як відзначав філософ Г. Федотов, ідеал культури має бути високим, важким, щоби розбудити та напружити всі духовні сили (цит. за [3]). Це завдання може розв'язати завдяки створенню спеціального розвивального середовища як особливого, науково організованого мікросоціуму, який відрізняється від звичайного соціального середовища вищими за змістом й інтенсивністю характеристиками творчої спільної діяльності та спілкування, гуманістичними груповими нормами і цінностями, інтелектуальною атмосферою тощо [41].

Відмітними ознаками цього середовища є: 1) організація спільної діяльності майбутніх педагогів, під час якої вони реалізують себе як творчі індивідуальності; задовольняють вищі людські потреби; 2) спільне формування групових норм і принципів взаємодії духовно-моральної спрямованості, зокрема, встановлення рівноправності партнерів у спілкуванні, емоційній відкритості й довірі один до одного, прийнятті іншої людини як цінності; ставлення до групи як колективу творців та ін.; 3) розвиток духовної культури спільноти через соціальне, духовне і предметне збагачення спільної діяльності, спільне переживання почуття причетності до особливостей професійної культури, обговорення питань професійного самовизначення, місії керівника-освітителя тощо; 4) інтенсифікація розумових, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності через колективні дії з публічною демонстрацією результатів, як, наприклад, проектна діяльність; 5) виконання системи спеціальних завдань, що зумовлюють прийняття та програвання ролі педагога з високим рівнем духовно-морального розвитку тощо [1].

Крім того, важливим напрямом підготовки майбутніх вчителів до духовно-морального виховання є озброєння їх засобами виявлення динаміки рівні вихованості дітей, їхньої моральності та соціальної активності засобами моніторингу.

Останнім часом склалося розуміння терміну «моніторинг» у широкій трактовці як постійного спостереження за певним процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або попередньому припущенню. З огляду на методичний аспект

моніторинг доцільно розглядати як універсальний тип діяльності, індивідуальний до предметного змісту, який сприяє постійному відслідковуванню того, що відбувається в реальному предметному середовищі явища з тим, щоби включати результати поточних спостережень у процес управління цим явищем [2].

Моніторинг має низку особливостей як цілісної системи, яка реалізує багато функцій. Можна виокремити такі аспекти моніторингу, які відрізняють його від інших подібних психолого-педагогічних процесів: неперервність збирання даних; діагностичність процесів, що відбуваються; інформативність; наукове обґрунтування критеріїв, що застосовуються, та висновків; наявність зворотного зв'язку для внесення коректив у процес, що відслідковується.

Головною метою освітнього моніторингу є діагностика розвитку дітей та внесення коректив у педагогічний процес, тобто моніторинг містить діагностику, прогнозування та корекцію розвитку особистості та відповідного педагогічного процесу. Основну увагу при цьому приділяють відслідковуванню характеру та процесу становлення особистості, що більш інформативні порівняно з відомостями про результати навчання.

Усе різноманіття застосованих способів і технологій здійснення моніторингу можна звести до декількох груп [2]. *Поточне спостереження* здійснюється для відслідковування змін розвитку під впливом освітнього процесу та визначення сенсу того, що відбувається. Якість спостереження залежить від психолого-педагогічної компетентності педагога, яка дає змогу подолати або зменшити суб'єктивність, що властива спостереженню як такому. *Метод тестових виховних ситуацій* полягає у створенні спеціальних умов, в яких кожний із структурних компонентів виховної діяльності виявляється найбільш чітко й активно. Для цього ставляться додаткові запитання, стимулюється рефлексія виховних дій, дозується допомога. *Експлікація* передбачає розгортання змісту навчально-виховної діяльності. Цей метод допомагає діагностувати ті зміни, що відбуваються у розвитку дитини, та оперативно вносити зміни в процес навчання. *Опитувальні методи* дають можливість отримати інформацію про розвиток суб'єктів педагогічного процесу на основі аналізу усних чи письмових відповідей на стандартні питання щодо вираженості або сформованості основних компонентів навчально-виховної діяльності, спрямованості тих, хто навчається. *Тестування* є одним із методів збирання даних про рівень якості педагогічного процесу та ступінь вираженості психічного та морального розвитку суб'єктів, що орієнтується на норму, яка дає змогу співставляти, порівнювати оцінки, отримані за допомогою тесту.

Дані моніторингу використовуються для вдосконалення змісту навчально-виховної роботи, оцінювання ефективності навчальних і виховних технологій, визначення проблем, що виникли у цілісному педагогічному процесі. Результати моніторингу є реальною інформаційною основою для схвалення управлінських рішень щодо покращення роботи конкретного навчального закладу, (ДНЗ, школа, ВНЗ).

Одним із завдань підготовки педагогів є вміння аналізувати та прогнозувати виховні явища у педагогічній взаємодії. Сучасна програма виховання особистості спирається на ті соціальні ролі, які доводиться виконувати в суспільстві кожній людині. У цьому й виявляється виховна спрямованість виховання. Реалізуючи цей принцип, ва-

жливо досягти практично-мотивованої взаємодії з учнями. Діяльність, до якої залучаються вихованці, мусить мати виховне значення, при цьому необхідно формувати в них суспільно-цінні мотиви діяльності. У міру дорослішання особистість засвоює основні соціальні ролі з урахуванням певного вікового потенціалу і можливостей.

На цьому підґрунті виокремлюються вікові варіативні завдання, які мають відповідати рівню засвоєння особистістю соціальних ролей. В одному й тому ж віці виховні завдання варіюються залежно від типу навчального закладу та потреб дитини. Наприклад, у загальноосвітньому навчальному закладі формується базова культура особистості, в процесійному — виховання має професійний характер і формує якості, властиві майбутньому фахівці-професіоналу.

Головним предметом аналізу виховного впливу мають виступати процеси саморозвитку та самоорганізації особистості учня, що відбуваються під час цілісного педагогічного процесу. Дотримання принципів саморозвитку та самоорганізації в педагогічній діяльності націлює суб'єктів створення виховної системи на ґрунтовне вивчення процесів саморегуляції діяльності, спілкування та стосунків в закладі освіти та за його межами, на виявлення тенденцій, внутрішніх механізмів і резервів розвитку виховної системи, що створюється. Діалог думок, мотивів, ціннісних установок учнів і педагогів сприяє формуванню духовно багатой, морально чистої та емоційно сприятливої атмосфери в навчальному колективі, розкриттю та розвитку індивідуальності його членів, допомагає складанню та реалізації прогнозу розвитку класного колективу та кожного учня.

При здійсненні аналізу виховного впливу можна використовувати метод кваліметрії (кількісної оцінки якісних показників). Так, якщо оцінити кожний показник вихованості у балах, можна визначити рівні соціальної активності, обов'язковості та відповідальності, ставлення до навчальної та спільної діяльності і естетичної вихованості учнів, тобто реальний стан моральності.

Висновки

Успішне розв'язання завдань духовно-морального виховання, якісне покращення всього педагогічного процесу безпосередньо пов'язані з покращенням підготовки педагогів, їхньої загальної та професійної педагогічної культури, ерудиції та майстерності, прагненням до особистісного та професійного розвитку. Сучасний педагог мусить бути здатним до багатоваріантності педагогічних дій, прогнозування результатів своєї діяльності, проектування цілісного процесу розвитку особистості, уявляти, яким має стати його вихованець як громадянин. Він мусить уміти в процесі обґрунтованої та доцільно організованої життєдіяльності учнів здійснювати моніторинг динаміки рівнів вихованості, насамперед, духовно-моральної; соціальної активності учнів; регулювати та коригувати відхилення в негативний бік у розвитку, спілкуванні, діяльності; аналізувати та прогнозувати завдання виховання, визначати тенденції та перспективи розвитку та формування особистості.

Педагог мусить бути готовим реалізовувати завдання кожного напряму духовно-морального виховання як у процесі вивчення навчальних дисциплін, у позакласній та

позашкільній роботі, так і в процесі спільної діяльності сім'ї, школи, громадськості у вихованні дітей, у залученні їх до різних видів діяльності, насамперед суспільно значущої. Він мусить являти собою зразок особистості з високими моральними принципами, орієнтованої на розвиток духовності, який можна ініціювати у спеціально створеному розвивальному середовищі вищої школи. Отже, лише комплексний підхід до реалізації змісту, завдань, форм усіх напрямів духовно-морального виховання забезпечить ефективність виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. вид. / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2006. — 272 с.
2. Зеер Э. Ф. Мониторинг как информационная основа профессионального становления обучающихся / Э. Ф. Зеер, В. А. Ведеников // Образование и наука. — 2000. — № 2. — С. 112–121.
3. Образование в конце XX века: материалы «круглого стола» // Вопросы философии. — 1992. — № 9. — С. 3–21.
4. Культурология. XX век: антология, аксиология, или философские исследования природы ценностей. — М., 1996. — 144 с. — (РАНИОН).

Бондарчук А. И.

ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ К ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМУ ВОСПИТАНИЮ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье анализируются отдельные направления и особенности подготовки будущих педагогов к духовно-нравственному воспитанию подрастающей смены.

Ключевые слова: *духовность, нравственность, воспитание, педагог, учащийся, образование.*

Bondarchuk A. I.

PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS TO SPIRITUALLY-MORAL EDUCATION IN MODERN TERMS

The article separates directions and features of preparation of the future teachers to spiritually-moral education of growing up change are analyzed.

Key words: *spirituality, morals, education, the teacher, the pupil, education.*